

ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ

Микола Палінчак,

доктор політичних наук, професор,

декан факультету

міжнародних економічних відносин

Владислав Гжещук,

аспірант кафедри міжнародної політики

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОСНОВНІ МОДЕЛІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

На підставі вивчення аналітичних матеріалів міжнародних інституцій уточнюється типологія моделей вищої освіти в Європейському Співтоваристві, аналізуються їх недоліки і сильні сторони з точки зору реформування вищої школи в Україні.

Ключові слова: *Європейський Союз, реформування вищої школи, Болонський процес.*

Based on the study of analytical materials of international institutions, the typology of higher education models in the European Community is specified, their weaknesses and strengths analyzed in terms of reforming the higher education in Ukraine.

Key words: *European Union, reform of higher education, Bologna process.*

Успішний приклад європейської інтеграції, особливо динамічний в останні десятиліття, наблизив реалізацію бачення образу нової Європи – Європи з сильною та конкурентоздатною економікою, яка спирається на знання.

Ця модель мала свої глибокі корені в історії європейських народів, в основі якої грецька міфологія, римське право та християнські цінності. Нова модель позначена культурною різноманітністю, різноманітним ідеологічним та політичним концепціям, наявністю різного обсягу потенціалів у державах, які входять до Європейського Союзу, але спираються на загальну культурну спадщину, належність до однієї цивілізації. Попри труднощі, які переживає сьогодні Європейське Співтовариство, зростають сумніви щодо його доцільності (Брекзит тощо).

Євросоюз, на наш погляд, – це безпрецедентний інтеграційний проект і чи не найважливіше досягнення Заходу після Другої світової війни.

В Європейському Союзі існує те, на що звертають найбільш пильну увагу: це роль науки, освіти, досліджень, технологій та інновацій в забезпеченні регіональної та глобальної конкурентоздатності в Європі.

Ефективність наукових досліджень та систем вищої освіти, інноваційність є сьогодні найважливішим та вирішальним фактором в європейській інтеграції, що впливає на підвищення рівня міжнародної конкурентоздатності Європейського Союзу в світі. Розвиток «п'ятої свободи» (fifth freedom), яка передбачає вільне переміщення знань, студентів та досліджень, визнано одним з пріоритетів Європейського Союзу.

Інновації, конкурентоздатність, створення економіки, яка базується на знаннях, соціально-економічні та територіально-політичні об'єднання стали з 2000 року головними постулатами в Європейському Союзі. Процесом, який має увібрати в себе всі перелічені елементи, став процес створення загального Європейського дослідницького (European Research and Innovation Area – ERA) та

інноваційного простору та Європейського простору вищої освіти (European Higher Education Area).

Актуальність тематики статті зумовлена досвідом і перспективами використання європейського досвіду в Україні в розробленні та актуалізації національних стратегічних середньо- та довготривалих орієнтирів у сфері науково-дослідної діяльності, модернізації систем вищої освіти.

Адекватна викликом часу система вищої освіти та ефективна науково-дослідна діяльність має фундаментальне значення для цивілізованого розвитку держави та забезпечення конкурентоздатності її економіки.

Реалізація цілей «трикутника знань»: взаємозв'язок вищої освіти, ефективних наукових досліджень і розробок та процесів їх реалізації в національних економіках як умова зміцнення та забезпечення державної, регіональної та глобальної конкурентоздатності та безпеки є актуальною для багатьох держав. Це стосується і нашої країни, де успіх реалізації стратегічних завдань на новому етапі розвитку, забезпечення національної конкурентоздатності та зміцнення безпеки безпосередньо залежать від наявності конкурентного людського капіталу, ефективної системи підготовки науково-технічної еліти, модернізації та диверсифікації економіки, які базуються на високоефективних системних наукових дослідженнях.

Метою публікації є аналіз особливостей, вад і переваг різних моделей вищої освіти на теренах Європейського Співтовариства.

Вклад основного матеріалу. Освіта в Європі відображає багатство мов, культур та систем, які є невід'ємними елементами ідентичності країн та регіонів, які входять до її складу. Системи освіти розвивалися довгі роки у

специфічних суспільних та культурних умовах певних держав. Саме тому в конкретних європейських країнах та регіонах існують різні освітні системи, принципи набору, навчання починається та закінчується в різний час, а визнання кваліфікацій, ступенів та звань дзеркально відображає різноманіття програм навчання та систем освіти.

Вищі навчальні заклади XIX ст. досягли автономії для захисту академічної свободи. В XX та XXI ст. ця автономія служить головним чином для захисту інтересів професури та гарантій працевлаштування, а не для захисту власне академічних свобод, яким сьогодні, особливо в Європі, ніщо не загрожує. Політика і практика освіти «для кожного» призвела до масового характеру освіти ціною зниження її якості. В результаті континентальна Європа має ряд сучасних серйозних проблем – відсутність видатних, здатних конкурувати, наприклад, з багатьма американськими та британськими університетами.

Є підстави стверджувати, що різні реформи, які проводилися на початку XXI ст. у системі вищої освіти в країнах Європейського Союзу, не дали очікуваних результатів. Як зазначалося вище, вищі навчальні заклади Європи все ще не в змозі конкурувати з американськими та британськими, а в останні роки з азійськими та австралійськими університетами за студентів, інвестиції та бізнес-партнерів.

Без сумнівів, модернізація пристрою та системи вищої освіти прямо пов'язані з політичними системами, в яких вони існують. Існуючі моделі вищої освіти є частиною легітимації існуючої політичної ідеології, однак диференціація таких моделей залежить від:

- орієнтованості на зовнішнє середовище;
- ступеня залежності академічних організацій від тенденцій розвитку соціуму, ролі вільних ринкових

механізмів в їх функціонуванні, ступеня державного регулювання та втручання у внутрішні процеси.

Розглянемо їх.

Перша група. На рівні держави головними складовими аналізу моделі стали модель держави, яка реалізує регуляторну функцію, і модель держави, яка реалізує наглядову функцію.

З першим типом моделі вищі навчальні заклади фінансуються головним чином з публічних джерел. Ця модель базується на принципі, що державна влада формує конкретні та детальні рекомендації та розпорядження з питань функціонування вищих навчальних закладів, а нагляд за ними забезпечується такими механізмами, як контроль або формалізовані адміністративні рішення.

На противагу моделі регулятивної держави існує контролююча модель. У рамках такої моделі вищим закладам дана широка автономія в різних галузях. В основі контролю цілі, які передбачаються на національному рівні, прозорі стратегії та різні механізми звітності вищого навчального закладу або їх працівників. Елементом зовнішнього орієнтування є більшою мірою вплив зовнішніх зацікавлених груп у вищих академічних та керуючих структурах. Модель контролюючої держави передбачає стимулювання конкуренції між вищими навчальними закладами.

На рівні власне вищих навчальних закладів відправним пунктом можуть бути три важливі формули управління.

Модель академічного самоуправління (менеджерського управління), коли керівництво має сильні позиції з питань визначення цілей та прийняття рішень, а також *модель підприємливості вищого навчального закладу* (який реалізує модель академічної підприємливості, академічного

капіталізму), що зумовлює диверсифіковані джерела фінансування та партнерські заходи у приватному секторі.

Різноманіття знайдених з цієї проблематики рішень в Європейському Союзі охоплює різні аспекти кожної з цих моделей. Аналіз численних аналітичних матеріалів ЮНЕСКО [1], [2], [3], [4], статистичних даних Центру освітніх досліджень та інновацій ОЕСР (OECD'S Centre for Educational Research and Innovation – CERI [5], а також аналітичних матеріалів Ради Європи [7], [8], [9], роботи голландських дослідників Малкома Кросса, Роджера Хенке (Malcolm C., Henke R.) [9]), дослідження тенденцій розвитку вищої освіти [10] дозволили нам сформулювати чотири політично зумовлені цільові моделі вищої освіти, які залежать від орієнтованості на зовнішнє середовище.

Модель 1. Вища освіта як відкрита мережа (open networking).

Вища освіта, згідно з цією моделлю, глибоко інтернаціоналізована та приймає вид співробітництва між інститутами, студентами та іншими зацікавленими групами (бізнес, національні керівництва, міжнародні організації тощо).

Ця модель більше побудована на співпраці, ніж на конкуренції. Ключовим фактором розвитку еволюції у рамках цієї моделі є добровільне співробітництво між країнами та організаціями, що веде до політичної гармонізації систем вищої освіти. Маркерами еволюції в реалізації цієї моделі є: політична гармонізація та прозорість формул навчання в рамках Болонського процесу, поява міжнародних консорціумів, можливість періодично навчатися за кордоном, поширення інформаційних технологій у вищих навчальних закладах, нові підходи до управління інтелектуальною власністю.

Модель 2. Вища освіта, орієнтована на реалізацію національних та локальних місій (serving local communities).

Ключовим фактором у концепції цієї моделі є відхід від інтернаціоналізації через побоювання негативних наслідків глобалізації (особливо через масові міграції людей). Маркером еволюції в реалізації другої моделі є: *міграційні проблеми* (які є предметом багатьох аналітичних документів та політичних дискусій), розвиток антиглобалістських, антиінтеграційних процесів, трактування системи вищої освіти як основного компонента в розвитку регіону.

Модель 3. Вища освіта, орієнтована на «нову публічну відповідальність» (new public responsibility).

Пріоритет мають інструменти управління, які спрямовані на ринкові механізми, але при цьому сприяють реалізації академічної та соціально-економічної місії вищого навчального закладу. Ключовим фактором еволюції в концепції моделі є досягнення ефективності управління вищими навчальними закладами як інститутами публічного життя (соціально-економічної, політичної, культурної еволюції суспільства). Маркером еволюції в рамках третьої моделі є системні випадки введення плати за навчання у вищих навчальних закладах поряд з соціально-орієнтованими державами Європейського Союзу, впровадження конкурсних принципів розподілення фінансового забезпечення на дослідження, розширення автономії вищого навчального закладу, а також їх приватизація.

Модель 4. Вища освіта, яка функціонує на ринкових засадах (Higher Educational Inc).

Суб'єкти вищої освіти конкурують між собою на глобальному рівні за принципами ринкової економіки.

Ключовим фактором еволюції в концепції цієї моделі є лібералізація у сферах науки та освіти в умовах «видавлювання», «виходу», «відсторонення» держави та її інститутів із сфери вищої освіти. Маркером еволюції в реалізації четвертої моделі є посилення конкуренції в окремих країнах для приваблювання студентів та викладачів з-за кордону.

Можна зробити висновок, що системи вищої освіти держав – нових членів Євросоюзу (країни Центральної та Східної Європи), згідно з вищезгаданими критеріями та вимірами, мають в загальноєвропейському та глобальному просторі вищої освіти периферійний характер.

Якщо врахувати недостатній рівень їх фінансування (порівняно зі «старими» членами-державами Європейського Союзу), то логічно зазначити, що вищі навчальні заклади, а відповідно і системи вищої освіти цих країн, менш конкурентоспроможні, ніж їх західноєвропейські та американські колеги.

Це стосується, в першу чергу, всієї науково-дослідної діяльності. Внесок цих європейських країн у світову скарбницю знань непропорційно малий до їх демографічного та економічного потенціалів.

Найбільш цитована в літературі модель вищої освіти Б.Кларка є базовою для компаративних досліджень.

З комбінації факторів, які представлені в «трикутнику» Кларка, можна сконструювати в загальних рисах *три «загальні» моделі вищої освіти*:

Бюрократично-державна модель, в якій превалює державна влада над вищими навчальними закладами (французька, радянська):

- Роль держави: превалює;
- роль академічних організацій: мала (або середня);
- роль ринку: мала (або відсутня).

Держава, згідно з моделлю Кларка, є центральним координатором вищої освіти, має повноваження втручатися у внутрішнє управління університетом. Кадри, які призначаються міністром, є представниками державної служби – держслужбовці (у Франції). Держава регулює набір студентів на навчання, програми, экзамени та організацію структури вищого закладу. Вони або не мають автономії, або їх сфера діяльності обмежена.

Держава контролює вищі навчальні заклади, впливає на контроль якості вищої освіти, фінансує відносини вищого навчального закладу з ринком праці. Держава залишає за собою право остаточного рішення про напрями спеціальностей та кількість прийнятих студентів, стандарти, програми та їх зміст, посади, оплату, штатний розклад як професорсько-викладацького складу, так і адміністративного, по бібліотеках, студентських гуртожитках тощо. Наочним прикладом може слугувати модель жорсткого центрального планування в нещодавньому радянському минулому, коли існував повний державний контроль держави на вищими навчальними закладами та мінімальний рівень автономії.

Сама вища освіта було ідеологізована відповідно до рішень ЦК КПРС.

Вища освіта займалася підготовкою еліти для держави та спеціалістів для промислового комплексу. Планування в системі вищої освіти підпорядковувалось потребам господарства та армії.

Характерним було виділення з університетів вищих технічних шкіл (політехнічних навчальних закладів), медичних, сільськогосподарських тощо. Особливу увагу держава зосереджувала на політехнічній освіті. В моделях вищої освіти, де домінує держава, усі або майже всі аспекти діяльності вищого закладу дуже суворо координували

відповідно до міністерських та плануючих органів. Системи вищої освіти з домінуванням державної влади були властиві для країн соціалістичного табору – СРСР, Румунії та інших, та характерні для європейських країн (Франція, Італія та Португалія).

Ринкова модель (англоамериканська або англосаксонська):

- роль держави: мала (або незначна);
- роль академічної олігархії : середня (або велика);
- роль ринку: важлива.

Ринок є вирішальним координуючим механізмом. Університети мають автономію у сфері програм, цілей та кадрового складу. Організаційні структури не підпорядковуються ефективним рішенням у сфері фінансування та управління. Вищі школи контролюють професуру, студентський контингент та фінансові засоби. Іншими словами, керівництво вищого навчального закладу бачить свою роль в якості постачальника академічних послуг для студентів, які є споживачами цих послуг.

Держава гарантує тільки мінімальну ступінь необхідного правового регулювання. Країною, в якій ринок має вирішальне слово в системі вищої освіти, є США. В більшості інших країн з англосаксонської системи та азійських держав системи вищої освіти мають схожі з американськими риси.

Модель з важливою роллю академічної олігархії (гумбольдтівська, або прусько-німецька):

- роль держави: середня (або мала);
- роль академічної олігархії: велика;
- роль ринку: мала (або незначна).

Як свідчить аналіз, крім Великобританії та Ірландії, в усій континентальній Європі національні системи вищої

освіти достатньо схожі. Майже всі базуються на гумбольдтівській моделі, яка, за окремими винятками та перервами, діє в Європі майже двісті років. Зростаюча критика цієї моделі свідчить про те, що в усіх країнах, де ця модель до сьогодні функціонує, ми можемо спостерігати розбіжності між програмами вищого навчального закладу і попитом суспільства та економіки. Хоча вищі заклади є державними установами, саме професорсько-викладацький склад відповідальний за його функціонування. Держава проводить моніторинг та займається фінансуванням університетів.

Академічна олігархія, яка спирається на принцип саморегулювання (самоуправління), базується на координуванні академічних питань професорсько-викладацького складу відповідно до самоврядних органів, таких, як конференція ректорів. Принципом цього є свобода навчання та проведення досліджень, що в свою чергу гарантує правові та фінансові рамки. Завдяки такому правовому та фінансовому плануванню держава обмежує сферу самоуправління.

Така система, яка була майже незмінною від XIX століття, панувала до останнього часу в німецькомовних країнах, скандинавських і в Центральній та Східній Європі. З невеликими змінами вона до сьогодні існує в Німеччині. Ця система піддавалася гострій критиці як внутрішньо, так і за межами Німеччини. Наприклад, Дітер Сімон (Dieter Simon), колишній президент Німецького комітету наукових досліджень, охарактеризував німецькі університети як «Im Kern verrottet», тобто «глибоко прогнилі». Професура має гарантовані лабораторії та зайнятість, незалежно від ефективності досліджень, що проводяться, їх новизни та актуальності. Їх можна порівняти з «малим бізнесом», який

навіть потенційно не має «можливості» збанкрутувати. Професура захищала і буде захищати цю систему. Спроби реформ у Німеччині, які мали місце в останні роки, тільки збільшили сферу та міру відповідальності ректорів та деканів, але не збільшили сфери їх власних повноважень.

Причини низької конкурентоспроможності європейських вищих навчальних закладів, на думку дослідника Дж. Буна (J.Boone), порівняно з американськими та азіатськими вищими навчальними закладами криються в [12]:

- інерції академічних традицій;
- відсутності сучасної системи ефективного управління, планування та інфраструктурних рішень;
- популізмі політиків, який гальмує введення платного навчання у вищих навчальних закладах;
- надлишковому рівні втручання держави, надмірному адміністративному контролю;
- корпоративізмі академічної олігархії, який призводить до захисту існуючих привілеїв;
- бажанні та прагненні до університетської автономії без взяття на себе відповідальності за результати діяльності.

У Східній Європі після розпаду соціалізму і входження переважної більшості країн до складу Європейського Союзу також відбулися великі зміни.

Так, наприклад, у Польщі застосовується мішана система. В секторі державної вищої освіти прийнято рішення про реформування ближче до «німецької» моделі академічної олігархії. У секторі недержавної – ближче до американської ринкової моделі, тільки з тою різницею, що в польських вищих школах роль держави значно вагоміша, ніж в Америці. І навпаки – роль академічної олігархії значно обмежена в приватних польських навчальних закладах через регулювання індивідуальних власників порівняно з

власниками приватних навчальних закладів у США, якими здебільшого є організації, а не окремі особи.

Висновки. Отже, політично зумовлені моделі вищої освіти в європейських країнах є чинником легітимізації політичної ідеології ЄС, проголошених ним основних свобод.

Результати дослідження підтверджують, що англосаксонська та скандинавська системи університетського навчання (системи вищої освіти) мають у світі більше переваг та сильних сторін (Австралія, Данія, Фінляндія, Ірландія, Швеція, США, Великобританія) порівняно з романсько-прусськими системами (Австрія, Франція, Іспанія, Голландія, Німеччина, Польща, Швейцарія, Угорщина, Італія). Закономірно, що вищі навчальні заклади країн з англосаксонською та скандинавською системами вищої освіти домінують майже в усіх світових рейтингах найкращих університетів.

Для нашої молоді держави, яка прагне потрапити до розряду найбільш конкурентоздатних країн континенту, важливо дослідити та звернути увагу на найкраще з європейського досвіду інституціональної організації та політичного менеджменту цієї сфери, для того, щоб зусилля в будівництві власної, справді незалежної, «розумної» економіки виявилися більш ефективними та динамічними.

Як ми переконалися, найбільш ефективним моделям вищої освіти (англосаксонська та скандинавська) притаманні ринкові риси, а не бюрократичні, тому слід здійснити відхід вертикальних структур управління до рівневих структур, в яких держава грає побічну роль, хоча і не відмовляється від фінансування ВНЗ.

Багато сподівань, але разом з тим і розчарувань в академічному середовищі, які пов'язані з Болонським процесом. Цей процес не виправдав сподівань, не виробив

загальну європейську модель координації вищої освіти, оскільки його цілі були іншими – популяризація і підтримка мобільності та уніфікація окремих аспектів вищої освіти.

Без сумніву, вищій освіті в Україні необхідні більш продуктивні реформи, ніж участь у Болонському процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Janet W. Looney. Assessment and Innovation in Education. OECD Education Working Paper // OECD directorate for education. – OECD Publishing, 2009 - № 24. – 59 p.
2. Directorate for Science, Technology and Industry. The OECD Innovation Strategy: Getting a Head Start on Tomorrow // OECD directorate for education. – OECD Publishing, 2010. – 225 p.
3. Toner, p. Workforce Skills and Innovations^ An Overview of Major Themes in the Literature // OECD Education Working Papers. - OECD Publishing, 2011. - № 55. – 73 p.
4. Ministerial report on the OECD Innovation Strategy. Innovation to strengthen growth and address global and social challenges Key Findings // OECD directorate for education. – OECD Publishing, 2010. – 27 p.
5. OECD'S Centre for Educational Research and Innovation – CERi // <http://www.oecd.org/edu/ceri/>
6. Webel L., Bergan S. The public responsibility for higher education and research. – Council of Europe Publishing, 2006. – 242 p.
7. Webel L., Dolgova K.D., Bergan S. The legitimacy of quality assurance in higher education: the role of public authorities and institutions. – Council of Europe Publishing, 2007. – 158 p.
8. Huber J., Harkavy I. Higher education and democratic culture. Citizenship, human rights and civic responsibility. – Council of Europe Publishing, 2007. – 170 p.

9. Malcolm C., Henke R., Oberknezev PH., Pouliasi K. Buildings Bridges. Towards effective means of linking scientific research and public policy: Migrants in European cities. Research Papers. – Unrecht: Netherlands School for Social and Economic Policy Research, 2000. – 176 p.

10. Trends. Progress toward as the European Higher Education Area. Bologna four years after: Steps toward sustainable reform of higher education in Europe. A report for the European University Association by Sybille Reichert and Christian Tauch. – General for Education and Culture of the European Commission, 2003. – 100 p.

11. Burton Clark's. The Higher Education system: Academic Organization in Cross-National Perspective // London Review of Education. – 2010. – Vol.8, issue 3. – P.229 – 237.

12. OECD. Education at a Glance 2012: OECD Indicators. – OECD Publishing, 2011. – 567 p. // <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2012-en>

REFERENCES

1. Janet, W. (2009) Looney. Assessment and Innovation in Education. OECD Education Working Paper // OECD directorate for education. – OECD Publishing, № 24, 59.

2. Directorate for Science, Technology and Industry (2010). The OECD Innovation Strategy: Getting a Head Start on Tomorrow // OECD directorate for education. – OECD Publishing, 225.

3. Toner, P. (2011) Workforce Skills and Innovations[^] An Overview of Major Themes in the Literature // OECD Education Working Papers. - OECD Publishing. - № 55, 73.

4. Ministerial report on the OECD Innovation Strategy (2010). Innovation to strengthen growth and address global and social

challenges Key Findings // OECD directorate for education. – OECD Publishing, 27.

5. OECD'S Centre for Educational Research and Innovation – CERI // <http://www.oecd.org/edu/ceri/>

6. Webel, L., Bergan, S. (2006) The public responsibility for higher education and research. – Council of Europe Publishing, 242.

7. Webel, L., Dolgova, K.D., Bergan, S. (2007) The legitimacy of quality assurance in higher education: the role of public authorities and institutions. – Council of Europe Publishing, 158.

8. Huber, J., Harkavy, I. (2007) Higher education and democratic culture. Citizenship, human rights and civic responsibility. – Council of Europe Publishing, 170.

9. Malcolm, C., Henke, R., Oberknezev, PH., Pouliasi, K. (2000) Buildings Bridges. Towards effective means of linking scientific research and public policy: Migrants in European cities. Research Papers. – Unrecht: Netherlands School for Social and Economic Policy Research, 176.

10. Trends (2003). Progress toward as the European Higher Education Area. Bologna four years after: Steps toward sustainable reform of higher education in Europe. A report for the European University Association by Sybille Reichert and Christian Tauch. – General for Education and Culture of the European Commission, 100.

11. Burton, Clark's. (2010) The Higher Education system: Academic Organization in Cross-National Perspective // London Review of Education, Vol.8, issue 3, 229 – 237.

12. OECD. Education at a Glance 2012: OECD Indicators. – OECD Publishing, 2011. – 567 p. // <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2012-en>